

На шырокім полі беларускай анамастыкі

(Иванова А.А. *Микропонимия Мозырского Полесья*. Словарь. – Мозырь: УО МГПУ, 2003. – 219 с.)

Мікратапанімія Беларусі як асобны напрамак анамастычнай навукі ў апошнія тры дзесяцігоддзі характарызуецца актыўным развіццём і наглыбленым яе вывучэннем. Агляд і агульнае апісанне тапанімічных прац за апошнія дваццаць гадоў, зробленае прафесарам Г. Мезенка, паказала, што з усіх рэгіёнаў рэспублікі ў гэтым напрамку найлепш даследаваны Брэсцкая, Мінская і Гомельская вобласці. Мікратапанімы названых арэалаў найбольш поўна і пераканальна вывучалі Г. Арашонкава, І. Еўтухоў, В. Емельяновіч, В. Жучкевіч, Г. Іванова, Ф. Клімчук, В. Рагаўцоў, М. Крыўко, П. Міхайлаў, Г. Прышчэпчык, П. Сцяцко, І. Яшкін і інш. Калі ўважліва прыгледзецца да тэматыкі такіх даследаванняў, то няцяжка выявіць, што ўсе працы (а іх больш за 400, з якіх больш за 20 – дысертацыйныя) ўмоўна могуць быць падзелены на 4 групы: 1) даследаванні асобных абласцей анамастыкі: тапаніміі, антрапаніміі, зааніміі, этнаніміі; 2) даследаванні адтапанімнай

лексікі; 3) даследаванні анамастычнай лексікі; 4) працы вучэбна-метадычнага характару [1, 131].

Навуковае выданне (слоўнік) «Микропонимия Мозырского Полесья» – Мозырь: «МГПУ», 2003. – 219 с., падрыхтаванае дацэнтам кафедры рускай мовы Мазырскага дзяржпедуніверсітэта Г.А. Івановай, – адна з рэдкіх лексікаграфічных прац, якая ўтрымлівае багатыя, самыя разнастайныя лінгвістычныя, гісторыка-краязнаўчыя, прыродна-геаграфічныя і інш. звесткі пра мінулае і сучаснае Мазыршчыны і ўяўляе несумненную каштоўнасць для спецыялістаў розных галін навукі – моваведаў, асабліва лінгвістаў-славістаў усходнеславянскіх моў, гісторыкаў, этнографіаў, географіаў, біёлагаў. Цікавую і мала вывучаную інфармацыю знойдуць у ёй тая даследчыкі і аматары гістарычнага мінулага і сучаснага, хто неабыхкавыя да сваіх каранёў, бо Мазыршчына, на думку многіх вучоных, – той рэгіён, дзе зарадзілася славянства, фарміраваўся менталітэт продкаў беларусаў, рускіх, украінцаў, або тэрыторыя самай значнай міграцыі славян на занятыя потым імі прасторы.

Рэстр рэцэнзаванага слоўніка ахоплівае 4405 мікратапонімаў – уласных назваў-імянаў прыродных фізіка-геаграфічных мікрааб'ектаў, (радзей) створаных чалавекам, што маюць параўнальна вузкую сферу ўжывання. Яны даследчыцай зафіксаваны ў 132 паселішчах і ваколіцах Мазырскага, Ельскага, Нараўлянскага, Лельчыцкага, Калінкавіцкага раёнаў Гомельскай вобласці. Некаторыя паселішчы гэтага рэгіёна падвергліся моцнаму негатыўнаму ўздзеянню вынікаў Чарнобыльскай катастрофы, частка нават адселена, а мікратапанімія ваколіц такіх паселішчаў, магчыма, назаўсёды знікае, і таму навуковая вартасць названай кнігі Г. Івановай, несумненна, павялічваецца, не гаворачы пра лінгвістычную і гісторыка-культуралагічную значнасць такіх прац у вывучэнні самых розных аспектаў станаўлення і фарміравання лексічных сістэм усходнеславянскіх моў, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў і іншых народаў, чый лёс непасрэдна звязаны з Палессем.

Сістэматызаваныя даследчыцай у адпаведнасці з распрацаванай у мовазнаўстве класіфікацыяй і метадыкай мікратапонімы Мазыршчыны захоўваюць самую разнастайную інфармацыю пра матэрыяльную і духоўную культуру насельніцтва, асабліваці прыроды і мінулага Палесся (*Пенькаўскае балота, Хутар, Ляда, Мосар, Мазырычына, Майдан, Гало, Гаравыха* і інш.); адлюстроўваюць рэальныя гістарычныя падзеі, а таксама факты з мінулага, засведчаныя ў фальклорных творах (*Галіцкія кругі, Парцізанскі дуб, Бульбяная гара, Аконы, Салдат, Лысая гара, Старац, Цар-дуб* і інш.); перадаюць фізіка-геаграфічныя характарыстыкі рэльефу зямной паверхні і водных аб'ектаў (*Тапіло, Балотніца, Каменка, Каменны брод, Цёмны лес, Высокае ляда, Пагібелька* і інш.); сведчаць пра сацыяльны, нацыянальны, рэлігійны склад насельніцтва былога Палесся, што асвойвала абшары гэтага мала заселенага, але падрабязна ідэнтыфікаванага анамастычнымі адзінкамі «краю лясоў і балот» (*Папова ніва, Мадзярская паланка, Кітайцы, Вокунь-гародок, Цыганка, Мазуры, Ляхаўшчына, Татарская гара, Татарскі брод* і інш.); адлюстроўваюць традыцыйныя заняткі карэннага насельніцтва (*Кашары, Клепчына, Бандарэча, Бровар, Буда, Пасекі* і інш.).

Навуковую вартасць гэтай шматгадовай працы Г. Івановай высока ацаніла доктар філалагічных навук В. Лемцюгова – аўтарытэтны спецыяліст у галіне беларускай анамастыкі, напісаўшы кароткую прадмову да слоўніка. У прыватнасці, яна адзначыла, што такі тлумачальны даведнік на матэрыяле мікратапанімікі выдаецца ў Беларусі ўпершыню. Несумненна, ён будзе важнай падзеяй у культурным жыцці Рэспублікі і карысным дапаможнікам не толькі для тапанімістаў, а і спецыялістаў іншых навуковых профіляў–лінгвістаў, этнографістаў, гісторыкаў, географістаў. Многа новага ў гэтай працы знойдуць для сябе крэдытаўцы і ўсе, хто цікавіцца мінулым і сучасным Мазырскага Палесся. Прыдатным будзе ён і студэнтам філалагічных, гістарычных, біялагічных факультэтаў, бо ўтрымлівае багатую інфармацыю пра культуру, гісторыю і прыроду Палесся.

Структурна гэтае навуковае выданне скампанавана наступным чынам: аснову яго складае рэстр слоўніка мікратапонімаў Мазырскага Палесся, у якім усе онімы размешчаны і апісаны на аснове алфавітна-гнездавога прынцыпу. У межах кожнага артыкула падаецца самая разнастайная інфармацыя пра тапанімічны аб'ект – лінгвістычная, нярэдка з этымалагічнымі каментарыямі, гістарычная, географічная, этнаграфічная. Аўтар шырока практыкуе ўласныя меркаванні-рэмаркі, у якіх выказвае свой пункт гледжання на ўзнікненне той або іншай рэаліі і яе назвы, яе функцыянаванне, а таксама звесткі, атрыманыя ад карэнных жыхароў, запісаныя студэнтамі і самой даследчыцай, Папярэднічае слоўніку кароткі гісторыка-геаграфічны і лінгвістычны нарыс даследуемай тэрыторыі. На жаль, у ім аўтар не выкарыстала багатую інфармацыю, у тым ліку і гісторыка-лінгвістычную пра шматлікія тапонімы і мікратапонімы Мазыршчыны, што засведчаны ў кнігах-хроніках «Памяць» пра Нараўлянскі, Лельчыцкі, Калінкавіцкі раёны. Багатыя звесткі пра мікратапонімы Усходняга Палесся ўтрымліваюць таксама і кнігі мазырскіх аўтараў: А. Бабра гістарычны нарыс «Мой Мозырь» (Мн., 1996 – 161 с.), гісторыка-дакументальная хроніка «Деревни и люди Мозыричины» (Мозырь, 2001. – 150 с.), падрыхтаваная мясцовым крэдытаўцам М. Капачом і, безумоўна, унікальная ў сваім родзе «Хроніка Убарцкага Палесся» (аўтар-укладальнік А. Антагулаў. – Мн., 2001. – 496 с.), у якой скампанаваны самы разнастайны збор географічных, гістарычных, тапанімічных, этнаграфічных і іншых звестак, пачынаючы са старажытных часоў, пра самабытны і адметны куток Палесся – Лельчыцкі раён. У гэтай вялікай і выдатна выдзеленай працы ёсць цэлыя раздзелы і слоўнікавыя артыкулы, у якіх фіксуецца і тлумачацца з разнастайнымі каментарыямі тапонімы, іх разнавіднасці – мікратапонімы, гідронімы, гелонімы, этнонімы і інш., што ўласцівы гэтаму кутку Мазыршчыны. Так, у кнізе А. Бабра «Мой

Мозырь» падаюцца назвы больш за сто рачулак і каля 30 азёр, сажалак і іншых водных аб'ектаў. Аўтар, прыводзячы наступныя гідронімы Мазыршчыны, задае рытарычнае пытанне: «Дзе мы іх (водныя аб'екты, іх назвы) згубілі, страцілі?» *Гусінае, Глушыца, Гарчынь, Каструб'я, Мутнае, Арэхава, Плёса, Пунаў, Скалодзін, Струк, Торкла, Трызна, Засоліна* і інш (с. 91). Большасць іх не фіксуюць сучасныя анамастычныя даведнікі. Прычын многа: змены ў грамадскім жыцці, у ландшафце мясцовасці, меліярацыя. А ў «Хроніцы Убарцакага Палесся» у алфавітным парадку пададзена звыш 700 мікратапонімаў і 165 гідронімаў, сабраных з розных крыніц (архіўныя дакументы, звесткі старажылаў, карты і інш.). М. Капач у сваёй працы адзначаў, што толькі ў ваколіцах сучаснага Мазыра было больш за 45 засценкаў і хутароў, многія з іх зніклі, але не бяследна, у радзе выпадкаў аб існаванні некаторых паселішчаў сведчаць аднайменныя мікратапонімы, якімі цяпер называюць поле, лес, палянку, вуліцу на месцы былых хутароў, засценкаў, напрыклад, *Калачоўка, Сядзельнікі, Ясеньшчына, Міхалкі, Салаўёўка, Целяпуны, Кімбараўка, Бабры, Латці* і інш. М. Капач у кнізе «Деревни и люди Мозырщины» паведамляе, што ў 30-х гадах ХХ ст. у вялікую вёску Слабада (тады раённы цэнтр) на агульную сядзібную калгаса былі зселены навакольныя хутары *Буда, Адзіцац, Белькаў, Заложжа, Замосце, Літнікі, Падрэчча* і інш. (с. 143). Цяпер – гэта мікратапонімы ў ваколіцах Слабоды. У Лельчыцкім раёне каля вёсак *Стадолічы, Буйнавічы* назвы былых хутароў *Міхееў, Мар'янка, Сярэдняе, Гваздзец, Петралаеў хутар, Карнава селішча* і інш. сталі мікратапонімамі – назвамі палёў, узлескаў, палянак.

У канцы гэтага навуковага выдання змешчаны заўвагі да асобных слоўнікавых артыкулаў, прыводзіцца аўтарская інтэрпрэтацыя і погляды іншых спецыялістаў адносна ўзнікнення, пашырэння ў межах Палесся і сумежных тэрыторый асобных мікратапонімаў. Завяршаецца кніга спісам (бібліяграфіяй) лінгвістычнай, гістарычнай, краязнаўчай літаратуры, якую выкарыстоўвала даследчыца пры складанні слоўніка мікратапонімаў Мазыршчыны. На жаль, частка багатага анамастычнага матэрыялу з большасці названых вышэй прац не трапіла ў рэцэнзаваны слоўнік, што, безумоўна, зніжае яго навуковую вартасць. Чамусьці ў ім адсутнічае «Змест» – пералік частак працы з указаннем старонак, што таксама ўскладняе карыстанне даведнікам. У кнізе на с. 8 - 10 даецца спіс аследаваных паселішчаў Мазыршчыны, прыводзіцца пашпартызаваная змешчаных у слоўніку мікратапонімаў. Аднак многія назвы паселішчаў у слоўніку памылкова аднесены да іншых (не сваіх) адміністрацыйных раёнаў. Так, вёскі *Іванкаўшчына, Каменка, Клінск* у слоўніку (с. 9 - 10) пазначаны як паселішчы Нараўлянскага раёна, хаця гэта населеныя пункты Мазырскага і Калінкавіцкага раёнаў, памылкова залічаны да суседніх раёнаў (Нараўлянскага, Ельскага, Мазырскага) наступныя паселішчы: *Каплічы, Кіраў, Канатон, Касцюковічы, Кочышчы, Краснабарэжжа* (правільна і па-руску, і па-беларуску: Чырвонабереж'е, Чырвонабарэжжа), *Красноўка, Крушнікі, Лельчыцы, Летавішча* (у слоўніку памылкова Летовице), *Лешня, Ліпланы, Лубень, Ляхаўцы, Майская, Стараселле*. Памылкова таксама запісаны назвы наступных паселішчаў: *Большыце Зимовішчы* (Мазыр. р-н) правільна: *Великие Зимовищи, Рудишце* (Лельч. раён), правільна: *Рудишце, Кочишце*, правільна: *Кочищи* (Ельскі раён), *Юровічы* правільна: *Юровичи* (Калінкавіцкі раён) і інш. (гл. варыянт гэтых назваў па-руску ў «Слоўніку назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці», што складзены Я. Рапановічам). Чамусьці ў мясцовых запісах даследчыца выкарыстоўвае адначасова рускую і беларускую графіку. Параўн.: ПЕЛІ *мн. лес. Глядзі, колькі тут багата арэў у ётай пелі* 35. (стар. 152). Дарэчы, ілюстрацыя да назова *пелі* сведчыць, на нашу думку, што гэтым словам ідэнтыфікуецца хутчэй за ўсё нейкі водны аб'ект, а не лес.

Выданне прысвечана адной з актуальных праблем беларускага мовазнаўства, таму лагічна і бесспрэчна правільным нам уяўляецца яго публікацыя на дасканала распрацаванай беларускай літаратурнай мове, якую аўтар асвоіў, добра ведае і на якой публікуе свае некаторыя працы. Мы, напрыклад, гіпатэтычна не ўяўляем дыялектны слоўнік Разанскай губерні, складзены па-беларуску даследчыкам, які ведае дасканала і рускую, і беларускую мовы. Пра беларускую тапаніміку трэба пісаць у першую чаргу па-беларуску. Дарэчы, кандыдацкая дысертацыя Г. Івановай з аналагічнай назвай напісана беларускай літаратурнай мовай.

Асобныя слоўнікавыя артыкулы распрацаваны не лепшым чынам. Напрыклад, наступны: «СМЕРДЫНЬ» *жс.оз.* 107. Известно, что на берегу озера ещё со времен Петра I было налажено производство смолы из живицы. Вероятно, название характеризует озеро по запаху смолокурни либо по запаху воды в самом озере. Ср. *местн. смердынъ* – место, которое *смердит* – неприятно пахнет. Ср. топонимы *Смердя* (Смярдзья) названия-характеристики, возникшие в связи с запахом воды реки" [25, с. 352].

У гэтым артыкуле некалькі недахопаў: 1. *Смердынь* – возера, таму род гэтага гідроніма не жаночы, а ніякі, вызначаецца на аснове роду агульнага назоўніка *возера*, якім можна замяніць гэтае ўласнае імя; 2. выраз «со времен Петра I», дэфініцыя – анахранізм. Мазыршчына ў часы Пятра I была часткай Рэчы Паспалітай, а не Расійскай імперыі, царом і імператарам якой Пётр быў з 1682 да 1725 г.г. У склад Расійскай імперыі Мазыршчына была далучана толькі пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795 г.); 3. выраз «производсто смолы из живицы» – своеасаблівая таўталогія, бо *живица* – «вадкая празрыстая смала, якая выцякае са ствалоў хвойных дрэў у месцах іх пашкоджання» [ТСБМ, II, с. 262]; 4. «местное... смердит», правільна: «...местное... смярдзіць...» «Памылкова растлумачаны і старажытны агульны назоўнік са зборным значэннем «*тавар* – “крупное домашнее животное”» (с. 6). Правільна – свойская буйная рагатая жывёла (Крупный рогатый домашний скот). У спісе выкарыстанай літаратуры (с. 128) слоўнік Л. Шаталавай засведчаны ў рускай арфаграфіі, у сапраўднасці ж гэтая праца выдана на беларускай літаратурнай мове.

Нягледзячы на адзначаныя намі недахопы, праца Г. Івановай «Мікротопонимия Мозырского Полесья» – значнае дасягненне беларускай анамастычнай лексікаграфіі, усёй беларускай дыялекталогіі і краязнаўства. На жаль, ён выданы вельмі абмежаваным тыражом (усяго 30 экз.?!). Лічым неабходным улічваць яго вялікую патрэбу ў вучэбных і навуковых мэтах, перавыдаць гэты слоўнік у бліжэйшы час. Выкарыстанне слоўніка дае магчымасць на больш высокім навуковым узроўні даследаваць працэсы станаўлення анамастычных сістэм беларускай і суседніх славянскіх моў, садзейнічае новым рэальным перспектывам паглыбленага вывучэння працэсаў міжмоўнага ўзаемадзеяння. Матэрыялы працы будуць карыснымі для стварэння нарматыўных лексікаграфічных даведнікаў і іншых беларускіх слоўнікаў.

Літаратура:

1. Мезенка Г.М. Сучасная беларуская анамастыка // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Серыя гуманітарных навук. – 2000. – № 1. – С. 131.

В.В. Шур,
доктар філалагічных навук,
загадчык кафедры беларускага
мовазнаўства